

Tomy edytorskie jako poszerzanie obrazu oświecenia

IRENA KADULSKA¹

zlotaksiega.helion.pl/na-skroty/wykaz-dziedzin-nauki
(Uniwersytet Gdański)

RECENZJA KSIĄŻKI: WINCENTY IGNACY MAREWICZ, *ZBIORY POETYCKIE*, OPRAC. I WSTĘP ANNA PETLAK, „LITERATUROZNAWSTWO. EDYCJE KRYTYCZNE”, WYDAWNICTWO UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO, ŁÓDŹ 2018, SS. 365, IL. 6 + 1

Badacze oświecenia, prowadząc naukowy dialog z XVIII stuleciem, formują obraz rozwoju epoki poprzez ustalanie jej tendencji, odczytywanie problemów i zadań literatury, hierarchizację funkcji oraz kształtu utworów, analizowanie ich intertekstualnych więzi. Podstawę działań badawczych stanowi odczytywanie dzieł jako klucza do poznawania tych czasów.

Współczesny dialog znawców oświecenia z epoką ma charakter otwarty, jest dyskusją stale wzbogacaną, poszerzającą wiedzę o wieku światel. Znaczącą rolę w tym procesie uaktualniania panoramy epoki odgrywają tomy edytorskie. Wagę tej roli łączymy z naukową funkcją edycji odkrywających teksty zapomniane, zaginionie bądź stanowiących wznowienie – krytyczne wydania dzieł już znanych. Jednak największe znaczenie dla historii literatury mają edycje monograficzne. Zdaniem badacza problematyki edytorstwa naukowego, to właśnie edycje monograficzne utworów zebranych danego pisarza „umożliwiają podjęcie nowych prac, wyznaczają kierunki zainteresowań, inspirują, a nawet prowokują”². Sygnalizował to wcześniej wielokrotnie Zbigniew Goliński na zebraniach naukowych Pracowni Historii Literatury Oświecenia Instytutu Badań Literackich PAN, odbywających się początkowo we Wrocławiu i w Warszawie, a następnie w Zakładzie Edytorstwa

1 Hasło w: *Złota Księga Nauki Polskiej – w 1000 rocznicę odzyskania niepodległości*, t. 1, Gliwice 2020, s. 477-488.

2 T. Chachulski, *Edytorstwo naukowe jako historia literatury*, w: idem, *Edytorstwo jako historia literatury i inne studia o poezji XVIII wieku*, Warszawa 2019, s. 14.

Krytycznego Tekstów Dawnych IBL PAN w Warszawie. Echa poglądów tego wybitnego badacza brzmiały nadal w Ośrodku Badań Filologicznych i Edytorstwa Naukowego IBL PAN.

Taką właśnie publikacją edytorską o wysokich walorach odkrywczych jest przygotowany przez Annę Petlak obszerny tom poezji Wincentego Ignacego Marewicza, rotmistrza województwa trockiego, zapomnianego autora kilku zbiorów poetyckich i prozatorskich oraz sześciu dramatów. Twórczość tego „chudego literata”, zabiegającego w swojej epoce o społeczne uznanie, ma w ocenie Elżbiety Aleksandrowskiej charakter intrygująco-zastanawiający i zasługuje na uwagę edytorów oraz badania naukowe. Książka Anny Petlak obejmuje wybraną część zachowanego dorobku poety i prezentuje wyniki badań przeprowadzonych w ramach zaakceptowanego przez Narodowe Centrum Nauki i wyróżnionego pierwszą lokatą projektu *Edycje krytyczne ze wstępem dzieł wierszem i prozą Wincentego Ignacego Marewicza (1755–1822)*³. Całościową realizację planu edycji rozpisano ostatecznie na cztery tomy.

Recenzowane *Zbiory poetyckie* to pierwsza część projektu obejmująca debiutanckie wydanie osobne utworów Marewicza: *Samotne zabawki wierszem* (1786), *Sielanki* (1788) oraz *Różne wiersze* (1788). W publikacjach następnych znajdą się zespoły utworów pisanych wierszem i prozą bądź prozą z wierszem, dramaty, ponadto zaś teksty wydane w postaci odrębnych druków, na przykład okolicznościowych. Ten bardzo ambitny, długofalowy plan po ukazaniu się wszystkich części w serii Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego „Literaturoznawstwo. Edycje Krytyczne” zaowocuje pełną edycją krytyczną utworów Marewicza, które poszerzą wiedzę o epoce oświecenia i umożliwią w przyszłości powstanie kompletnej monografii twórczości tego literata. Zamierzoną całościową edycję będzie można także włączyć w proces wzbogacania stanu badań o nowe fakty kulturowe, konteksty środowiskowe, o normy okazjonalnych relacji towarzyskich, które obrazują częściowo tylko rozpoznaną dziś prowincję oświeceniową, twórców i ich mecenasów. Odkrywczość badań nad kręgami oddalonymi od centrum życia literackiego, działającymi we własnych formach zinstytucjonalizowania, potwierdzają monografie poświęcone tej tematyce, a ich przykładem może być tom autorstwa Jerzego Snopka *Prowincja oświecona*⁴.

Realizacja zadań edytorskich, które wzięła na siebie Anna Petlak, objęła w pierwszym etapie dotarcie do korpusu tekstów poetyckich Marewicza i wybór podstawy opracowania. Sprostanie im było możliwe dzięki znakomitemu przygotowaniu edytorce – specjalistki w zakresie edytorstwa i naukowej analizy tekstów dawnych.

3 Projekt realizowany w latach 2011–2017 w ramach grantu NCN nr: DEC-2011/01/D/HS2/02852.

4 J. Snopek, *Prowincja oświecona. Kultura literacka Ziemi Krakowskiej w dobie Oświecenia 1750–1815*, Warszawa 1992.

Autorka reprezentuje szkołę edytorstwa Barbary Wolskiej, a dochodzenie do postawy dojrzałego edytora dokumentuje swoim udziałem w zespołowej pracy i przygotowywaniu w latach 2007–2018 edycji krytycznych utworów dawnych pisarzy w serii znanej już w środowisku badaczy oświecenia: „Prace Katedry Edytorstwa Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego”. Tu także trzeba zauważyć udział wykonawcy Anny Petlak w wieloletnim projekcie Uniwersytetu Śląskiego (program MNiSW) *Czytanie poetów polskiego oświecenia*, pod kierunkiem Bożeny Mazurkowej. Warto dostrzec też umiejętność korzystania z wcześniejszych wzorców i prac naukowych Elżbiety Aleksandrowskiej, Barbary Wolskiej oraz Krystyny Maksimowicz. Zapewnia to korzystną ciągłość warsztatu edytorów tekstów dawnych.

Wracając do „Prac Katedry Edytorstwa Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego” i wcześniejszych osiągnięć edytorki, trzeba odnotować, że w zespołowo opracowywanych tomikach mieszczą się zarówno wybory utworów jednego gatunku pióra danego autora, jak i edycje wybranego pojedynczego tekstu, poprzedzone naukowym wstępem. Przygotowana przez młodych badaczy biblioteczka służy upowszechnianiu wiedzy o poszerzonym adresie odbiorczym, obejmującym badaczy literatury oświecenia, zainteresowanych studentów i czytelnika popularnego o ambicjach kulturalnych. Trzeba też dostrzec, że w okresie zespołowej pracy tomiki pełniły cenną funkcję naukowego przygotowania przyszłych specjalistów krytycznego edytorstwa, a także poszerzyły wiedzę adeptów tej specjalizacji polonistyki o piśmiennictwie czasów oświecenia. Literaturoznawcy w kolejnych tomikach serii otrzymywali natomiast wydania krytyczne tekstów, umożliwiające dokładniejsze ich opracowanie lub uzupełnienie dotychczasowego dyskursu na ich temat.

Specyfika zadań wydawcy Wincentego Ignacego Marewicza wymaga także odpowiednich kwalifikacji językowych w zakresie znajomości ukraińskiego i rosyjskiego. Stanowi to podstawową wartość prac prowadzonych przez Annę Petlak. Kwerenda podjęta przez edytorkę objęła zarówno zbiory ważnych krajowych bibliotek naukowych (zob. ich wykaz na s. 237), jak i Bibliotek Narodowych w Petersburgu, Kijowie oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Badaczka kontynuuje swoje poszukiwania także we Lwowie.

Koncepcja omawianego tu tomu zachowuje klasyczne zasady edytorstwa naukowego tekstów literackich, zwraca uwagę starannością i szczegółowością warsztatową. Wybrany przykład o charakterze ogólnym jest precyzyjność wydzielenia w zapisach *Bibliografii* tylko tej części hasła, opracowanego przez Elżbietę Aleksandrowską⁵, która wiąże się z zakresem przygotowanych *Zbiorów poetyckich*.

5 E. Aleksandrowska, *Wincenty Ignacy Marewicz*, hasło w: *Pisarze polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994, t. 2, s. 332–355.

Lekturę tomu inicjuje *Słowo wstępne* dopełnione obszernym, liczącym ponad 80 stron naukowym *Wprowadzeniem do lektury*. Strony 86–232 są wypełnione utworami poetyckimi Marewicza, opatrzonymi faksymiliami kart tytułowych, co podnosi wydawniczą atrakcyjność tej publikacji. Powtórzmy tu tytuły zbiorów poetyckich zawartych w tomie. Anna Petlak umieściła je według zasady chronologii wydań: *Samotne zabawki wierszem napisane* – to debiutancki zbiór z 1786 roku, poprzedzony dedykacją dla Władysława Gurowskiego, marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego. Drugą całość stanowią utwory pasterskie – *Sielanki*, wydane w 1788 roku w Drukarni Księży Misjonarzy, ofiarowane Kazimierzowi Rzewuskiemu, pisarzowi polnemu koronnemu; trzecia – to edycja *Różne wiersze* z tego samego roku, która wyszła z tej samej drukarni z dedykacją dla Szymona Kossakowskiego, starosty zosielskiego. Edytorka, ustalając chronologię, prowadzi równoległe ustalenia atrybucyjne. Dla zachowania jednolitego autorskiego charakteru tomu wyłącza z pierwodruku teksty pióra Ignacego Dzierżanowskiego, przyjaciela poety. Uzasadnione wyeliminowanie „obcego” autorstwa jest udokumentowana wynikiem docieklivej kwerendy źródłowej. Dodajmy, że panowanie nad źródłami i literaturą przedmiotu, ich dobra znajomość i trafność ich przywoływania doprowadzą gruntownego przygotowania do realizacji zadania i skutkują powstaniem rzetelniej edycji.

Pozostając przy zawartości książki, powracam do informacji o jej treściowym podziale. Po zespole edytowanych tekstów poetyckich, czyli od strony 234 następują niezbędne *Komentarze edytorskie: Wykaz znaków i skrótów przyjętych w edycji, Opis źródeł, Zasady transkrypcji, Aparat krytyczny*, dalej zaś obszernie szczegółowe *Objaśnienia* obejmujące blisko sto stron, wreszcie *Bibliografia*, w której wydzielono teksty poetyckie Marewicza, stanowiące podstawę omawianej tu edycji oraz wyodrębnione w wykazie *Literatury przedmiotu* inne przywoływane utwory poety.

Wprowadzenie do lektury w swej części początkowej zarysowuje portret twórcy. Tu niewątpliwie wielką trudnością okazał się niedostatek źródeł biograficznych i dostępność zaledwie pojedynczego naukowego biogramu opracowanego przez Elżbietę Aleksandrowską. Zarazem edytorka reprezentuje postawę krytyczną wobec nazbyt subiektywnego i słabo udokumentowanego studium obyczajowego z roku 1870 pióra Eustachego Tyszkiewicza⁶. Sylwetka Marewicza została przez nią dopełniona faktami z życia pisarza i jego środowiska, zebranymi w toku docieklivego odczytywania dorobku zarówno drukowanego, jak i pozostającego w rękopisach. Przykładowo, twórczość dramatyczna poety oraz jego pierwsze aktorskie – wykonawcze próby wiążą się z pragnieniem bezpośredniego wyznania uczuć serdecznych i czułych ich adresatce, w jego licznych utworach konsekwentnie nazywanej Laurą.

6 E. Tyszkiewicz, *Wincenty Marewicz*, „Gazeta Warszawska” 1870, nr 61, s. 3–4; nr 62, s. 3; nr 63, s. 3.

Warto zaznaczyć, iż poeta zwierzył się z tych emocjonalnych napięć w zapiskach prowadzonych pod koniec życia. Życiorys, wzbogacony wzmiankami i informacjami zakodowanymi w wyznaniach literata, edytorka mimo wszystko poddała gruntownemu przeglądowi, o czym świadczy bogaty zespół przywoływanej w przypisach literatury. Dostrzegalna przydatność tekstów poetyckich i notatek poety w konstruowaniu jego biografii zainspirowała autorkę edycji do zapowiedzi kontynuowania kwerend materiałowych.

Analiza i interpretacja *Samotnych zabawek...* jest prowadzona dociekliwie i szczegółowo. Przykładem tego postępowania badawczego są komentarze liryków kierowanych do Laury. Ich precyzyjne czytanie pozwala dotrzeć do wielu nieznanych wcześniej faktów biograficznych, przemyśleń poety i poznać jego emocje. Różnorodność tekstów *Samotnych zabawek...* niewątpliwie utrudniała ich usytuowanie w nurtach życia literackiego czy w językowych problemach epoki. Późniejsze o dwa lata wydanie tomu *Sielanki* (1788) zawiera natomiast zbiór dojrzałego pióra, co pozwoliło edytorce zastosować pełnię środków warsztatowych interpretatora osiemnastowiecznej poezji. Jej uwaga obejmuje w partii początkowej sytuację sielanki w edycjach oświeceniowych, by następnie przejść do sylwetki adresata wiersza dedykacyjnego, Kazimierza Rzewuskiego – patrona tego tomu. Równocześnie Anna Petlak podkreśla ramową strukturę poetyckiego zbioru: konstrukcję tę tworzą wiersze okalające, dedykowane przedstawicielom rodu Rzewuskich, co w sensie artystycznym stanowi zabieg poniekąd dwukierunkowy, albowiem sytuacja pochwały eksponuje także podpisującego się poetę. Tu może warto zauważyć, że obecność wielkich adresatów w wierszach Marewicza stwarzała możliwość pogłębionego i bardziej szczegółowego przedstawienia rodzaju relacji, na przykład towarzyskich, między poetą a jego mecenasami, czy raczej dobrodziejami.

Niezależnie od uwagi poświęconej adresatom treści pochwalnych, jakimi są Rzewuscy, autorka edycji koncentruje się na interpretacji tekstów – często poważnych, moralno-obyczajowych, dotyczących tradycji i zwyczaju. Wykazuje również ich cechy gatunkowe, decydujące o spoistości zbioru sielanek czułych. Zauważalne są też dociekliwe spostrzeżenia na temat intertekstualnych nawiązań Marewicza do dojrzałych idylli oświeceniowych. Budowanie relacji i dialogów między tekstami, bohaterami i motywami wynika z historycznoliterackiej wiedzy i erudycji edytorki.

Tom trzeci – *Różne wiersze* z uwagi na zebrane tu teksty o tematyce miłosnej, okolicznościowe, towarzysko-pochwalne, satyryczno-obyczajowe i poważne ma swą odrębną zasadę kompozycyjną, wynikającą ze zróżnicowania tego zbioru. Obejmuje on w większości teksty imiennie dedykowane, od inicjalnego, obywatelskiego listu kierowanego do Szymona Kossakowskiego poczynając. Anna Petlak podkreśla

patriotyczną nutę tego przypisania, a zarazem wydobywa zasadę spoistości całego tomu. Regułą tą jest inny typ emocjonalności, eksponowanie relacji przyjaznych, czułych, opartych na zrozumieniu sytuacji i potrzeb, co umożliwia skierowania próby do wysoko postawionego w ówczesnej hierarchii społeczno-politycznej adresata. Inna jest też forma poetyckiej autoprezentacji, której romantyczne cechy zostały tu dostrzeżone. Jednocześnie, jak czytamy w objaśnieniach, wiersze z omawianego zbioru wyraźnie dotyczą kwestii zachowań i obyczaju, na przykład demonstrowanie typowego dla epoki konfliktu między frakiem a kontuszem, charakterystycznego elementu ówczesnej idei polskości.

Szczególnie ważną rolę w interpretacji tego zbioru odgrywa zauważalna łączność części informacyjnej *Wprowadzenia do lektury z Objaśnieniami*. W tej właśnie partii *Komentarza* wszystkie realia, wynikające z okazjonalności wierszy dedykowanych, zostały przedstawione z wielką starannością, wręcz akrybią edytorską. Zwraça uwagę sposób naukowego opisu tak licznych adresatów zebranych wierszy Marewicza, których biogramy stały się naukowymi hasłami zawierającymi udokumentowane informacje. Można tu wspomnieć zarówno o [zbiorze wierszy bukietowych i edytorskich objaśnieniach na temat ich uroczych, towarzysko ważnych adresatek, jak i o pełnych uniżonej rewerencji poetyckich adresach do osób możnych, wpływowych. Ten rodzaj wypowiedzi pozwala na postawienie dalszych pytań, przykładowo o inne aspekty tych relacji, zwłaszcza że autorka podejmuje tę problematykę w jednym ze swoich artykułów⁷. Wśród przygotowanych przez edytorke biogramów zaciekawiają na przykład hasła przedstawiające kasztelana witebskiego Adama Felkerzamba – „szczególniejszego łaskawcy” poety – i „wyróżniającego się szczególniejszymi przymiotami” podkanclerzego litewskiego Joachima Chreptowicza. O tym ostatnim warto w tym miejscu dopowiedzieć, iż wizytując nowogródzką szkołę w 1811 roku, dostrzegł i zarejestrował w obszernym sprawozdaniu wyróżniającego się ucznia – Adama Mickiewicza.

Przechodząc do wspomnianych wcześniej *Komentarzy*, przypomnijmy wskazaną ich cechę nadrzędną – staranność i dobre opanowanie edytorskiego warsztatu. Ta konstatacja obejmuje wszystkie elementy składowe tej części: szczegółowym *Wykazie znaków i skrótów*, objaśniającym skróty dzieł cytowanych oraz w *Skrótach instytucji*. W *Opisie źródeł* omówiono drukarskie egzemplarze stanowiące podstawę recenzowanej edycji oraz zasygnalizowano dostępne i odnalezione nieliczne przekazy. Wyjaśniono też trudność kolacjonowania z uwagi na braki powtórnych wydań. Wskazano druki pojedynczych tekstów w prasie oświeceniowej. Wymieniono wszystkie zachowane w bibliotekach egzemplarze pierwodruków. Opisano wyłą-

⁷ Zob. A. Petlak, *Przyczynki do badań nad ramą wydawniczą utworów dramatycznych Wincentego Ignacego Marewicza*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 4 (34), s. 147–162.

czone z edycji utwory Ignacego Dzierżanowskiego, składające się na tzw. zespół wierszy obcych. Jednakże wprowadzenie nazwiska tego przyjaciela poety zobligowało do przedstawienia biogramu tego mało znanego literata.

Obszerną częścią omawianej edycji utworów poetyckich Marewicza autorstwa Anny Petlak stało się objaśnienie *Zasad transkrypcji* oświeceniowego tekstu poetyckiego. Reguły przyjęte w publikacji utworów tego słabo znanego twórcy oparto na ustaleniach opracowanych przez Barbarę Wolską oraz zespół doktorantów i pracowników Katedry Edytorstwa Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego. Uwzględniono przy tym także zasady stosowane w edycjach serii IBL PAN „Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia” (w szczególności utworów Adama Naruszewicza opracowanych przez Barbarę Wolską⁸ oraz wierszy Franciszka Karpińskiego wydanych przez Tomasza Chachulskiego⁹). Edytorka podkreśla również fakt uwzględnienia współczesnych prawideł interpunkcji logiczno-składniowej przy równoczesnym respektowaniu właściwości zasad przestankowania retoryczno-intonacyjnego poezji dawnej. Szczegóły postępowania zilustrowano przykładami. Dalsza część wykładu *Zasad...* obejmuje pisownię wielkich liter, pisownię łączną i rozłączną, zapisy wyrazów obcych i postępowanie w zakresie konkretnych form gramatycznych.

W części IV o tytule *Aparat krytyczny* podano podstawę wydania każdego pojedynczego wierszowanego utworu poety, odnotowano błędy drukarskie oraz wprowadzone poprawki.

Wielu cennych informacji dostarczają *Objaśnienia*, obejmujące blisko dziesięćdziesiąt stron książki. Jak już wspomniano, wnoszą one komentarze rzeczowe i językowe oraz historyczno-literackie i filologiczne. Tu także zarejestrowano ustalone konteksty, przedstawiono wnioski w zakresie łączności motywów i intertekstualnej więzi. Edytorka wykazała też pewien rodzaj naukowej zapobiegliwości, albowiem wobec zmieniającej się treści i sensu słów w ich historycznym rozwoju wprowadziła i zrealizowała program bardzo szerokich objaśnień słownikowych.

Reasumując, przygotowana przez Annę Petlak edycja, opublikowana w Wydawnictwie Uniwersytetu Łódzkiego w serii „Literaturoznawstwo. Edycje Krytyczne” pod tytułem *Zbiory poetyckie*, to pierwsza część zaplanowanych do trzutomowego wydania dzieł wszystkich Wincentego Ignacego Marewicza – autora mało znanego, jednakże wzmiankowanego częstokroć w pracach badaczy oświecenia. Ten przygotowywany pełny zbiór utworów pozwoli na dalsze poszerzenie i uszczegółowienie wiedzy o obszarach kultury literacko-obyczajowej oświecenia, w tym o literaturze okazjonalno-towarzyskim i o jej różnorodnych uwarunkowaniach.

8 A.S. Naruszewicz, *Poezje zebrane*, t. 1–3, wyd. B. Wolska, Warszawa 2005, 2009, 2013; t. 4, wyd. B. Wolska, A. Masłowska-Nowak, Warszawa 2015.

9 F. Karpiński, *Wiersze zebrane*, cz. 1, wyd. T. Chachulski, Warszawa 2005.